

BENIGNUS JÓZEF WANAT OCD

WYBRANE PRZYKŁADY Z IKONOGRAFII ŚW. TERESY OD JEZUSA

1. ZNACZENIE IKONOGRAFII

Konstytucja o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II naucza, że sztuki piękne, zwłaszcza sztuka kościelna, „z natury swej dążą do wyrażenia w jakiś sposób w dziełach ludzkich nieskończonego piękna Bożego. Są one tym bardziej poświęcone Bogu i pomnażaniu Jego czci i chwały, im wyłącznie zmierzają tylko do tego, aby swoimi dziełami dusze ludzkie pobożnie zwracać ku Bogu” (SC 122). Artyści zawsze czerpali twórcze inspiracje z opisów wydarzeń Starego i Nowego Testamentu oraz tradycji chrześcijańskiej i wyobrażali je plastycznie. Ikonografia opisuje te wyobrażenia plastyczne oraz podaje ich treść. Zatem ikonografia chrześcijańska „jest mową plastyczną, jest mową artystyczną, jest ideą religijną odzianą w formy, kształty i barwy pod natchnieniem twórczym powstającą z wewnętrznych potrzeb, wzruszeń i przeżyć wierzącego artysty”¹.

Zadaniem ikonografii jest lepsze poznanie zbawczych wydarzeń z życia Jezusa Chrystusa, Biblii, świętych, relacji i więzi duchowych człowieka z Bogiem oraz pomnażanie wiary i pobożności. W różnych okresach dziejów ikonografia stanowiła *Biblię pauperum* dla tych, co nie umieli czytać. Mówił o niej już św. Grzegorz Wielki: „twórczość artystyczna niechaj napełnia świątynię, aby ci, którzy do niej przychodzą, a nie umieją czytać, mogli przynajmniej z jej ścian poznawać to, czego nie mogą dowiedzieć się z pisma”².

---

¹ CH. ZIELIŃSKI, *Sztuka sakralna*, Poznań 1960, s. 273.

² ŚW. GRZEGORZ WIELKI, Ep. IX, 208, w: tenże, *Listy*, t. III, Warszawa 1955, s. 239.

Kościół Wschodni w okresach wczesnochrześcijańskim i sztuki bizantyńskiej przywiązywał wielkie znaczenie do malarstwa ikonowego, o czym świadczą liczne zabytki sztuki³. Posiadał własne rozumienie ikony, podkreślając, że wartości ikony nie mierzy się artystycznymi kryteriami, jak to ma miejsce na Zachodzie, ale głębią życia duchowego. Ikona odtwarza obecność przedstawianej osoby lub tajemnicy. Jej zasadniczą funkcją jest kontemplacja i więź z Bogiem, oczyszczenie i przeobóstwienie człowieka⁴. Na dalszym planie pełni funkcję użytkową i dekoracyjną. Ikony stanowią wraz z liturgią i rozważaniem słowa Bożego zasadniczy etap wejścia w tajemnicę wiary i pełne jej przeżywanie.

IkonoGRAFIA hagiograficzna, szczególnie średniowieczna z wielką liczbą portretów i przedstawień imaginacyjnych, nastęrcza rozmaitych trudności artyście, który pragnie zdobyć informacje dotyczące ubrania, pozy, kompozycji, charakterystycznych cech i ważniejszych wydarzeń z życia osób przedstawianych przez siebie plastycznie do celów kultu. W poszukiwaniu tych danych artyści sięgali zazwyczaj do żywotów świętych. Ważnym źródłem takich informacji dla średniowiecza i czasów nowożytnych była popularna *Złota legenda* autorstwa Jakuba de Voragine. Obecnie również życiorysy świętych, błogosławionych i cieszących się sławą stanowią ważne źródła dla artystów. Dla identyfikacji poszczególnych świętych wielką pomocą są atrybuty, które stanowią znaki rozpoznawcze i pozwalają na poznanie ich życiowego powołania, spełnianych obowiązków, urzędów i heroicznego życia. Właściwa interpretacja symboli i atrybutów odgrywa ważną rolę w procesie znajdowania odpowiednich środków wyrazu.

2. KILKA NAJISTOTNIEJSZYCH FAKTÓW Z ŻYCIA ŚW. TERESY OD JEZUSA

Teresa, córka Alonsa Sánchez de Cepeda i Beatriz Dávila y Ahumada, urodziła się 28 marca 1515 r. w Awili. Rodzice pochodzili z rycerskich rodów Hiszpanii. Ojciec Alonso był dwukrotnie żonaty. Z pierwszą żoną Cataliną del Peso y Henao miał troje dzieci – dwóch synów i jedną córkę, a po śmierci Cataliny z drugą żoną – Beatriz miał dziewięcioro dzieci (por. Ż 1, 3). Teresa była trzecim dzieckiem z drugiego małżeństwa. Bracia jej wyjechali do Ameryki i tam pomarli. W rodzinnym domu Teresa otrzymała staranne wychowanie religijne. Pod koniec 1528 lub na początku 1529 roku zmarła jej matka. Osierocona Teresa napisała:

„Rozumiejąc wielkość straty, poszłam w utrapieniu swoim przed obraz Matki Boskiej i rzewnie płacząc, błagałam Ją, aby mi była matką. Prośba ta, choć z dziecinną prostotą uczyniona, nie była, zdaje mi się daremną; bo ile razy w jakiej bądź

³ Por. B.H. LAZARIEW, *Istoria bizantynskoj żiwopisij*, Moskwa 1986.

⁴ Zob. L. USPIENSKI, *Teologia ikony*, Poznań 1993, s. 135, 148.

potrzebie poleciłam siebie tej Pani Wszechwładnej, zawsze w sposób widoczny doznałam Jej pomocy. Aż w końcu nawróciła mnie do siebie” (Ż 1, 7)⁵.

Po śmierci matki ojciec jej Alonso umieścił ją w internacie augustianek dla zdobycia odpowiedniej formacji duchowej, moralnej i intelektualnej. Tutaj zrodziło się jej powołanie do życia zakonnego. 2 listopada 1536 r. przywdziała habit zakonny w klasztorze Wcielenia karmelitanek w Awili. Po ukończeniu kanonicznego nowicjatu złożyła śluby zakonne 3 listopada 1537 r. Z Bożej inspiracji za zezwoleniem Stolicy Apostolskiej zgodnie z postulatami Soboru Trydenckiego Teresa podjęła się dzieła reformy Zakonu Karmelitańskiego. Za zgodą przełożonego generalnego o. Jana Chrzyciela Rubeo, założyła 24 sierpnia 1562 roku w Awili pierwszy klasztor reformowany pod wezwaniem św. Józefa, który był zorganizowany i prowadzony według pierwotnej reguły, zatwierdzonej przez papieża Innocentego IV z 1247 roku (por. Ż 32 i 33). W krótkim czasie założyła osobiście 17 klasztorów w Hiszpanii, w tym 11 pod patronatem św. Józefa⁶, któremu zawierzyła całe dzieło reformy, a szczególnie duchowy wymiar życia oddanego Bogu. Dla sióstr ułożyła nowe konstytucje, zatwierdzone przez generała Rubeo w 1568 roku⁷. Z polecenia kierowników duchowych i przełożonych napisała cenne dzieła z zakresu teologii życia duchowego i ascetyki: *Drogę doskonałości*, *Księgę życia*, *Twierdzę wewnętrzną*, *Księgę fundacji*, *Sposób wizytowania klasztorów*, *Sprawozdania duchowe*, *Podniety miłości Bożej* i inne. W 1588 roku, z polecenia Definitorium Prowincjalnego, ukazało się pierwsze wydanie jej pism.

Teresa od Jezusa zmarła w Albie 15 października 1582 roku, mając 67 lat. Beatyfikował ją papież Paweł V dnia 24 kwietnia 1614 roku, a kanonizował Grzegorz XV, bullą *Omnipotens sermo Dei*, 12 marca 1622 roku wraz z Ignacym Loyolą, Franciszkiem Ksawerym, Filipem Nereuszem i Izydorem Oraczem⁸. Papież Paweł VI ogłosił ją 27 września 1970 r., jako pierwszą kobietę, Doktorem Kościoła Powszechnego⁹.

⁵ Por. T. ÁLVAREZ, *Komentarz do „Księgi życia” świętej Teresy od Jezusa*, Kraków 2009, s. 21.

⁶ JOSÉ ANTONIO DEL NIÑO JESÚS, *San José, fundador de la reforma teresiana*, „Estudios Josefinos” (Valladolid) 34–35 (1964), s. 532.

⁷ *Constitucje Karmelitanek Bossych. Drukowane włoskim językiem w Genui, Roku Pańskiego 1593 a teraz z włoskiego na Polski ięzyk przetłumaczone*. W Krakowie R.P. 1625 u Franciszka Ceza-rego.

⁸ V. MACCA, *Teresa di Gesù reformatrice dell’Ordine Carmelitano, santa*, w: *Santi del Carmelo*, Roma 1972, s. 329–350.

⁹ PAULUS PP. VI, *Litterae Apostolicae. S. Teresia a Jesu, Virgo Abulensis, Doctor Ecclesiae universalis renuntiat*, AAS 63 (1971), s. 185–192; *Otrzymałam Ducha Mądrości. Księga Pamiątkowa z okazji ogłoszenia św. Teresy od Jezusa Doktorem Kościoła Powszechnego*, Kraków 1972, s. 11–25.

3. WYBRANE MOTYWY IKONOGRAFII I ICH INTERPRETACJA

Jedynym autentycznym wizerunkiem św. Teresy, który powstał za jej życia, jest portret namalowany z autopsji w 1576 roku przez br. Jana od Nędzy w Sewilli. Teresa miała wówczas 61 lat. Obraz powstał dzięki staraniom karmelitanek bosych w Sewilli, które przed wyjazdem św. Teresy uprosiły prowincjała o Hieronima Graciána o wyrażenie zgody na sportretowanie matki fundatorki klasztoru. Teresa z posłuszeństwa, nie bez przykrości,

„musiała podnieść swój welon i z drugiego chóru pozować bratu, któremu ten obowiązek powierzono. Był nim pokorny i gorliwy brat Jan od Nędzy, dawny towarzysz o. Mariano na pustyni Tardon. Brat Jan, głęboki mistyk, był jednak bardzo lichym artystą, a dzieło jego zdradza nieśmiałość i niewprawną rękę. «Bóg niech ci wybaczy, mój pocziwy bracie Janie – śmiejąc się powiedziała mu Święta, gdy zobaczyła portret – jeden Bóg wie, ile przez ciebie wycierpiałam i do tego zrobiłeś mnie tak strasznie brzydką!»¹⁰.

Pomimo widocznego braku talentu, brat Jan uchwycił rys psychologiczny św. Teresy: seraficzny wyraz twarzy Matki, pogodny i emanujący dobrocią majestat wysokiego i szerokiego czoła, głębokie skupienie i zawierzenie Bogu we wszystkich trudnościach, które w tym czasie przeżywała, związanych z fundacją i reformą zakonu. Sam prowincjał o. Hieronim Gracián później oświadczył: „Brat Jan od Nędzy nie był dobrym malarzem, ale nie trzeba się skarżyć, jeśli chodzi o ten portret, bo w tych okolicznościach ani Błogosławiona, ani ja nie bylibyśmy nigdy pozwolili go wykonać”¹¹.

Autor portretu przedstawił św. Teresę w pozycji stojącej, z rękami złożonymi do modlitwy. Święta jest zwrócona $\frac{3}{4}$ w prawo, w stronę unoszącej się gołębicę – symbolu Ducha Świętego, umieszczonego w prawym narożu portretu. Wizję Ducha Świętego w postaci gołębicę, otrzymaną w wigilię uroczystości Zesłania Ducha Świętego i owoce tego objawienia, opisała św. Teresa w swojej autobiografii (por. Ż 38, 99. 10). Na portrecie Święta przedstawiona jest w białej pelerynie zakonnej, w czarnym welonie na głowie, opadającym na ramiona. Owal twarzy podkreśla biała toka, widoczna spod welonu. Nad jej głową napis na rozwiniętej półkolem banderoli: *MISERICORDIAS DOMINI IN [A]ETERNUM CANTABO*. Z boku portretu artysta umieścił w późniejszym czasie napis: *B. V. Teresa de Jesús. Annorum aetatis 61, a nativitatibus [?] 1576, 2 Junii*. Brat Jan wykonał też kopię z tego oryginału. W późniejszym okresie powstał spór między Sewillą, Valladolid, Madrytem i Awiąlą o posiadanie autentycznego portretu św. Teresy. Spór rozstrzygnięto na korzyść

¹⁰ *Życie świętej Teresy od Jezusa według Bollandystów przez jej historyków i własnych jej pism przez karmelitanek z Caen*, t. II, Lwów [1928], s. 118–119.

¹¹ Tamże, s. 121.

Valladolid i Sewilli¹². I tak oryginalny portret św. Teresy znajduje się w Sewilli, a jego replika w Alcali. Według tego prototypu wykonane zostały w technice olejnej liczne kopie wizerunku św. Teresy od Jezusa dla karmelitańskich klasztorów w Europie i Ameryce. Kilka z nich znajduje się w klasztorach karmelitów i karmelitanek bosych Polsce (Kraków, Czerna, Lublin, Warszawa, Poznań). Portrety św. Teresy malowali według własnych interpretacji i trawestacji wybitni malarze doby baroku. Peter Paul Rubens przedstawił Świętą w pozycji klęczącej, wpatrzoną w gołębicę – Ducha Świętego, a na drugim obrazie podczas pisania dzieł mistycznych. José Ribera ukazał św. Teresę w trakcie pisania, z gołębicą unoszącą się nad nią i trupią czaszką na stole (muzeum w Walencji). Diego Velázquez namalował Świętą piszącą z natchnienia Ducha Świętego (Madryt). Na obrazie Estébana Murillo św. Teresa również przedstawiona jest podczas pisania z Duchem Świętym i wychylającym się z obłoku aniołem. Viaplando zobrazował wizję św. Teresy (por. Ż 33, 14–15), przyoblekanej przez Matkę Bożą i św. Józefa w koliaż i płaszcz łaski (Meksyk)¹³.

Na szerszą skalę portret wykonany przez Jana od Nędzy rozpropagowano w technice akwaforty i miedziorytów. Pojawiły się one na frontyspisach wydawanych życiorysów i pism św. Teresy od Jezusa w Salamance (1588), Rzymie (1599, 1609, 1610), Paryżu (1602), Saragossie (1615), Wiedniu (1619), Antwerpii (1620), Krakowie (1665, 1681). Okazją do dynamicznego rozwoju ikonografii św. Teresy stały się uroczystości beatyfikacji i kanonizacji tej karmelitanki bosej. W tym czasie powstało wiele kościołów i kaplic pod jej patronatem. W każdym klasztorze zarówno karmelitów, jak i karmelitanek bosych budowano ołtarze ku czci świętej Patronki, wydawano jej pisma, nowenny, modlitewniki, pisma ulotne. Dla wiernych wydawano obrazki miedziorytowe w pracowniach graficznych braci Wierixów w Brukseli (Gabinet Rycin), a w XVIII w. przez grafików w Augsburgu. Były na nich jej portrety lub wyobrażenia wizji i łask opisanych przez Świętą w autobiografii¹⁴. W Antwerpii wydano w 1613 roku *Życie św. Teresy* w 23 miedziorytowych obrazach Adriana Collaerta i Cornelisa Galle. Również w Rzymie wydano jej życiorys ilustrowany grafikami Arnolda Van Westerhouta, miedziorytnika i malarza z Antwerpii (1651–1725)¹⁵. Sceny z jej życia rytowali w miedzi Richard Collin, Matheus (Gabinet Rycin w Paryżu), Ant. i Jehan Wierix (Gabinet Rycin w Brukseli),

¹² Tamże.

¹³ JEAN DE LA CROIX, *L'Iconographie de Thérèse de Jésus, Docteur de l'Église*, w: *Sancta Teresia a Jesu Doctor Ecclesiae*, „Ephemerides Carmeliticæ” XXI (1970) 1–2, s. 219–260.

¹⁴ Por. tamże, s. 241; P. CANNATA, *Teresa di Gesù. IV. Iconografia*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. XII, Roma 1969, kol. 413; *Lexikon der Christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, t. VIII, Rom – Freiburg – Basel – Wien 1976, kol. 463–468; M. MAUQUOY-HENDRICKX, *Le estampes des Wierix conservées au Cabinet des Estampes de la Bibliothèque Royale Albert I, t. II*, Bruxelles 1978–1983, s. 229–230; *L'art du XVII siècle dans les Carmels de France*, Paris 1983, s. 43–67.

¹⁵ *Vita effigiata della Serafica Vergine S. Teresa di Gesù, fondatrice dell'Ordine Carmelitano Scalzo*, Roma 1716; E. BENEZIT, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres...*, St-Ouen 1966, t. VIII, s. 721.

A.M. Colon et Fr. Curti, Michel Cabbaey, Gottfried Eichler. Grafiki tych rytowników wykorzystywano do malowania sztalugowych obrazów lub monumentalnego malarstwa w polichromiach kościołów. Polscy karmelici bosci dedykowali św. Teresy od Jezusa dwa kościoły: w Przemyślu (1620) i w Wilnie przy Ostrej Bramie (1626). Obie świątynie w XVIII wieku przyozdobione zostały polichromią ukazującą życie i łaski św. Teresy. Wileński malarz Maciej Słuszczański¹⁶ w latach 1762–1764 namalował sceny z życia św. Teresy, posługując się m.in. grafiką Arnolda Van Westerhouta¹⁷. W Przemyślu freski św. Teresy zostały zamalowane w XIX wieku po zabraniu kościoła i klasztoru karmelitom i przekazaniu go przez Józefa II, cesarza austriackiego, na katedrę greckokatolicką w roku 1784¹⁸. Również we Lwowie sklepienie karmelitańskiego kościoła św. Michała Archanioła zostało przyozdobione w latach 1731–1732 wspianą apoteozą św. Teresy od Jezusa i św. Jana od Krzyża przez bolońskiego malarza Giuseppe Carlo Pedrettiego¹⁹. W połowie XVIII wieku w zakrystii kościoła pod wezwaniem św. Teresy od Jezusa i św. Jana od Krzyża Karmelitanek Bosych w Krakowie umieszczono 23 kompozycje na płótnie nieznanego malarza, przedstawiające sceny z życia św. Teresy, malowane według rycin Arnolda Van Westerhouta²⁰.

Mistyczna łaska przebicia serca św. Teresy, którą otrzymała, mając 45 lat, w klasztorze Wcielenia w Awili, stała się ulubionym tematem dla rzeźbiarzy, malarzy i grafików. Sama Teresa w ten sposób opisała to zdarzenie:

„[...] widziałam anioła, stojącego tuż przy mnie z lewego boku, w postaci cielesnej. [...] Nie był wysokiego wzrostu, mały raczej a bardzo piękny; z twarzy jego niebieskim zapałem płonącej znać było, że należy do najwyższego rzędu aniołów, całkiem jakby w ogień przemienionych. Musiał być z rzędu, którzy zowią się cherubinami, bo nazwiska swego żaden mi nie wymienia. [...] Ujrzałam w ręku tego anioła długą włócznię złotą, a grot jej żelazny u samego końca był jakby z ognia. Tą włócznią, zdało mi się, kilkoma nawrotami serce mi przebijał, zagłębiając ją aż do wnętrzości. Za każdym wyciągnięciem włóczni miałam to uczucie, jakby wraz z nią wnętrzości mi wyciągał; tak mnie pozostawił całą gorejącą wielkim zapałem miłości Bożej. Tak wielki był ból tego przebicia, że wyrwał mi z piersi one jęki, o których wyżej wspomniałam; ale taką zara-

¹⁶ B.J. WANAT, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce*, Kraków 1979, s. 292.

¹⁷ T. RACIUNAITE, *Vizijos ir atvaizdai Basuju karmelitu palasikim*, Vilnius 2003, s. 224–237.

¹⁸ Po odzyskaniu w 1946 roku klasztoru przez karmelitów, konserwatorzy zabytków sztuki dokonali odkrycia fragmentów dawnej polichromii w prezbiterium kościoła w latach 1970–1980.

¹⁹ T. MAŃKOWSKI, *Giuseppe Carlo Pedretti i jego polski uczeń*, „Biuletyn Historii Sztuki” (Warszawa) 2(1954), s. 251–257.

²⁰ Por. Archiwum Klasztoru Karmelitanek Bosych w Krakowie przy ul. Kopernika 44: *Dokumentacja powykonawcza prac konserwatorskich, przeprowadzonych w zakrystii kościoła SS. Karmelitanek Bosych przy ul. Kopernika 44 w latach 2002–2003*, t. I, s. 9–15.

zem przewyższającą wszelki wyraz słodkość sprawia mi to niewypowiedziane męczeństwo, że najmniejszego nie czuję w sobie pragnienia, by ono się skończyło i w niczym innym dusza moja nie znajduje zadowolenia jeno w Bogu samym” (Ż 29, 13).

Na prośbę karmelitów bosych z Kongregacji hiszpańskiej św. Józefa i Kongregacji włoskiej św. Eliasza papież Benedykt XIII 25 maja 1726 roku ustanowił osobne święto Przebicia serca św. Teresy od Jezusa, na które przygotowano specjalną liturgię godzin kanonicznych i formularz Mszy świętej²¹. Opisane objawienie i ustanowione święto zaowocowały nowymi dziełami sztuki, ukazującymi plastycznie tę łaskę. W marmurze wyrzeźbił tę ekstazę sławny artysta i architekt Gian Lorenzo Bernini w kościele Karmelitów Bosych Santa Maria della Vittoria w Rzymie w latach 1647–1652²². W malarstwie monumentalnym, sztalugowym i witrażowym zostało wykonanych bardzo dużo dzieł tej kompozycji. W każdym klasztorze karmelitów i karmelitanek bosych obowiązkowo znajdował się obraz Przebicia serca św. Teresy. Również ten temat ilustrowały liczne ryciny. Iwona Snopek w opracowanej ikonografii św. Teresy z Awili z XVII–XVIII wieku w Polsce udokumentowała 55 ilustracji z zakresu malarstwa i grafiki sceny Przebicia serca św. Teresy od Jezusa²³. Dużymi wartościami artystycznymi odznaczają się obrazy namalowane przez karmelitańskiego artystę flamandzkiego br. Łukasza od św. Karola²⁴ dla dawnego klasztoru św. Michała Archaniola i św. Józefa w Krakowie z 1668 roku (obecnie znajdują się w kościele św. Katarzyny) i patronalny obraz do głównego ołtarza kościoła św. Teresy w Przemyślu z 1670 roku. W tej liczbie nie są uwzględnione obrazy późniejsze, powstałe po okresie kasat klasztorów przez zaborców i odrodzenie się zakonu w Polsce.

²¹ Zob. *Mszał Zakonu Karmelitów Bosych*, Kraków 2002, s. 252–257.

²² Zob. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, oprac. E. Kirschbaum, W. Braunfels, t. VIII, Rom – Freiburg – Basel – Wien 1990, kol. 467.

²³ I. SNOPEK, *Ikonografia św. Teresy z Awila w nowożytnej sztuce polskiej XVII–XVIII w. oraz piśmiennictwie tego czasu* [praca magisterska – UKSW], Warszawa 2002, il. 70–125.

²⁴ Charles Sibrecque (1612–1682), malarz flamandzki, w czterdziestym roku życia wstąpił do Zakonu Karmelitów Bosych. Sprowadzony przez przełożonych do Rzymu, założył w klasztorze Santa Maria della Scala pracownię malarską, w której realizował zamówienia na obrazy kultowe do karmelitańskich klasztorów w Europie. Zob. B.J. WANAT, *Kult św. Józefa Obl. NMP u karmelitów bosych w Krakowie*, Kraków 1981, s. 92–96.

4. PRZYKŁADY GRAFIKI ZE ZBIORÓW ARCHIWUM KRAKOWSKIEJ PROWINCJI ZAKONU KARMELITÓW BOSYCH

①

②

① – Izabella Piccini, *Przebicie serca św. Teresy od Jezusa*

Przebicie serca św. Teresy w interpretacji s. Izabelli Piccini, graficzki z Florencji z XVII w., jest kompozycją ujętą w bogatej ramie roślinno-kwiatowej. Teresę w ekstazie podtrzymują dwaj aniołowie. U góry z prawej strony małe putto trzyma przebite grotem serce św. Teresy, a prawą ręką wskazuje na źródło przebicia, jakim jest symboliczny trójkąt w promieniach, czyli Trójcy Świętej z napisem *DEUS CARITAS EST* – BÓG JEST MIŁOŚCIĄ. Na dole w kartuszu napis: *O charitatis victima tu corda nostra concrema* – O ofiaro miłości, ty rozpał nasze serca.

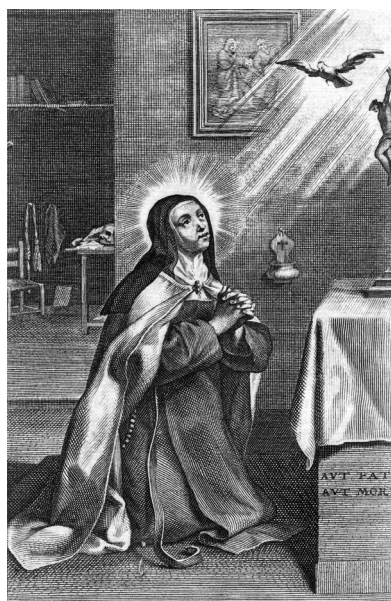
② – Anton Wierix, *Ekstaza św. Teresy od Jezusa*

Anton Wierix, grafik niderlandzki z pierwszej połowy XVII w., zinterpretował wizję przebicia serca św. Teresy dość swobodnie. Na pierwszym planie Jezus w wieku chłopięcym stoi pomiędzy Matką Bożą i św. Józefem. Z naciągniętego łuku wypuszcza strzałę w kierunku serca św. Teresy. Maryja trzyma zapasową drugą strzałę w lewej ręce, a św. Józef wspiera ramię Jezusa. Mdlejącą w ekstazie Teresę podtrzymują po bokach dwaj aniołowie. W górnej części ukazany jest Bóg Ojciec

w otoczeniu aniołów, a poniżej Duch Święty w postaci gołębiczy oświetla promieniami postać św. Teresy. Jeden z aniołów nakłada wieniec różany na głowę Świętej, a drugi przynosi jej palmę zwycięstwa. U dołu kompozycji napis: *S[anc]ta virgo Teresa Carmelitarum Discalceatorum fundatrix – Święta dziewica Teresa, fundatorka karmelitów bosych.*

③

④

③ – Ignacy Verhelst, *Ekstaza św. Teresy od Jezusa*

Przebiecie serca św. Teresy w konwencji i interpretacji Ignacego Verhelsta z Monachium, rytownika z Augsburga z poł. XVIII w. Teresa z krzyżem w prawej ręce klęczy na globie ziemskim, na którym zaznaczono kontury Europy z wyszczególnionym napisami: *Hispania* oraz *Italia*. Z prawej strony anioł przebija strzałą serce Świętej. Z tyłu ponad Teresą Chrystus w promieniach błogosławi prawą ręką, a z boku anioł podtrzymuje i unosi przygotowaną złotą koronę dla Teresy. Z boku poniżej anioła na otwartej księdze kotwica – symbol wiary i nadziei. Z obu stron globu ziemskiego skierowane są do Teresy strzały, łuki, włócznie, oszczepty, dzidy, piki, lance – symbole męczeństwa na drodze do świętości.

④ – *Święta Teresa na modlitwie*

Grafika anonimowego rytownika z XVIII w. przedstawia św. Teresę w pozycji klęczącej na modlitwie przed Ukrzyżowanym Chrystusem. Jest w białej pelerynie we własnej celi przed ołtarzykiem. Z naroża pomieszczenia w promieniach światła

unosy się Duch Święty w symbolu gołębic. Na ścianie kontury niezidentyfikowanego obrazu, a poniżej kropielnica ze świeconą wodą. W głębi celi stolik z trupią czaszką, krzesło, a na ścianie wiszą narzędzia pokuty: dyscyplina i włosiennica. U góry na półce kilka książek do lektury duchowej. Z boku ołtarzyka napis hasła Świętej: *Aut pati, aut mori* – albo cierpieć, albo umrzeć²⁵.

⑤

⑥

⑤ – Święta rozmowa

Miedzioryt nieznanego artysty z XVIII w. przedstawia Teresę od Jezusa i Jana od Krzyża w postawie klęczącej w plenerze, w głębi widoczna jest baszta zamkowa. Scena utrzymana jest w konwencji *sancta conversatione*. Jan jako mistrz duchowny, tłumaczy, gestykułując, tajemnice życia duchowego *noży ciemnej*, a czego Teresa słucha ze złożonymi na piersiach rękami. W górnej części ryciny ukazana została na obłokach Święta Rodzina. Matka Boża podtrzymuje pośrodku Boże Dzieciątko pokazujące Janowi krzyż. Ponad Dzieciątkiem unosi się w promieniach światła Duch Święty w postaci gołębic. Miedzioryt wykonany został jeszcze przed kanonizacją Jana od Krzyża, o czym świadczy na dole napis: *S[ancta] Virgo et Mater Theresia et B[eatus] Pater Joannes a Cruce, primus Carmelitarum Discalceatorum Parens, eiusdem S. Thersiae in reformatione coadiutor fidelissimus, vir mira sanctitate, mira-*

²⁵ Por. *Sposób na prześladowania i krzywdy*, w: Św. TERESA OD JEZUSA, *Pisma mniejsze*, Kraków 2009, s. 380.

colorum gratia, ac prophetiae dono illustris. Karmelitański mistyk kanonizowany został przez papieża Benedykta XIII 26 grudnia 1726 roku.

© – Święta Teresa adoruje Dzieciątka Jezus

W pierwszej połowie XVII w. powstał miedzioryt, podpisany przez rytownika z Antwerpii o nazwisku C[ornelis] Galle. Święta Teresa ukazana jest jako adorująca na klęczkach Boskie Dzieciątka Jezus. Stoi ono na kolanie Matki Bożej i prawą rączką błogosławi swą adoratorkę, która lewą ręką chwyta stopę Jezusa, by ją ucałować. Maryja prawą ręką podaje Teresie szarfę z napisem „Jesus”, po którą Teresa wyciąga także prawą rękę. Obok Dzieciątka siedzi św. Anna, podając Mu kiść winogron. Za Matką Bożą stoi św. Józef z lilią. U góry wynurza się z obłoków postać Boga Ojca trzymającego w lewej ręce glob ziemski z krzyżykiem, a prawą wyciąga w geście opieki i błogosławieństwa. Pomędzy Bogiem Ojcem a Dzieciątkiem Jezus unosi się Duch Święty w postaci gołębic, emanujący promienie łaski na wszystkie osoby. Kompozycja ujęta została w ramkę ośmioboczną. Nad ramką jest napis: *S[ANCTA] TRINITAS UNUS DEUS MISERERE NOBIS* – Święta Trójco, Jedyny Boże, zmiłuj się nad nami, a pod ramką: *A peste, fame, bello et morte mala liberent nos Jesus, Maria, Joseph, s[anc]ta Anna et virgo Teresa* – Od zarazy, głodu, wojny i złej śmierci niech nas obronią Jezus, Maria, Józef, święta Anna i dziewica Teresa.

Miedzioryt w pewnym okresie otaczany był szczególnym kultem. Świadczy o tym oprawa w ramki za szkłem oraz liczne adnotacje z tyłu obrazu. Ukazują one ciekawą historię tej grafiki. Zapisane ręcznie atramentem adnotacje pochodzą z różnych okresów i od rozmaitych osób. W układzie chronologicznym zawierają następujące informacje:

- a) Na naklejonej kartce z datą 11.09.1860 r. napis: „S. Teresa od P. Jezusa ur. 1515 r. do klasztoru 1535, własny klasztor ostrzejszy fundowała 1562. Umarła 1581 r. lat 67”.
- b) Powyżej również na naklejonej kartce jest adnotacja: „Obrazek niniejszy odlepiony z książki Dochodów i wydatków klasztoru Karmelitanek Bosych [Teresek] w Poznaniu d. 11 października 1665 roku zaczętej. Z drugiej strony tegoż wstawiony 18.7.1856”.
- c) Bezpośrednio na tekturze napisano: „Książka przychodów i rozchodów oddana Przełożonej Sióstr Miłosierdzia przy S. Józefie w Poznaniu”.
- d) Napis na większej kartce u góry naklejonej: „W wigilię Wszystkich Świętych, środa d. 31 października 1866 [roku]. Módlmy się:
Od powietrza, głodu, moru, ognia i wojny, wybaw nas Panie!
R.P. 1866 karał Pan Bóg świat powietrzem: cholera u nas, w Niemczech, Belgii, Francji i w całej Europie;

głodem: w Galicji, w Indiach Wsch. etc.;

morem: wiele nagłych wypadków śmierci Morawian (10/9), Austriaków (20/10)...

wodą: ogromne powodzie we Francji;

ogniem: Jerzyce 17/4, Żęgrze najbliższe nas, a ile to nie wymienionych pożarów po świecie;

wojną: w Niemczech, Czechy, Morawy, w Ameryce, Kanadzie.

Boże litościwy – Miłosierdzia!”.

e) Z prawego boku obrazka napis na przyklejonej karteczce: „Jezus † Marya. Ten obrazek podarowany został przez pewną osobę klasztorowi Karmelitanków Bosych w Poznaniu nowo ufundowanemu w roku 1867 przy ulicy Wieżowej nr 1 przez S. matkę Jadwigę od św. Jana od Krzyża, a skutkiem prześladowania Kościoła [...] dnia 1 X 1875 r. Zgromadzenie schroniło się tymczasowo w Krakowie. Kraków, dnia 15.12.1875 r.”.

f) Ostatnia notatka naklejona w ramce na samym dole tyłu obrazka informuje: „Obrazek niniejszy po wielkiej wojnie światowej od 1939 do 1945 r. trwającej znalazł Admin[istrator] par[afii] Archikat[edralnej] podczas kolędy na Zaodrze w Pozn[aniu] nr 5 w mieszkaniu 2 niewiast i dnia 11 II 1948 (Popielec) zwrócił Karmelitankom”.

Karmelitanki bose przekazały po wojnie ten obrazek do zbiorów Archiwum Prowincji. Powyższa modlitwa świadczy, że św. Teresa od Jezusa wzywana była również z prośbami o ratunek w różnych nieszczęściach, w czasie zarazy, głodu, wojny i nagłej śmierci.

⑦ – Ryciny przedstawiające klasztory założone przez św. Teresę od Jezusa i rysunki jej portretów

Grafiki klasztorów założonych przez św. Teresę od Jezusa i jej ważniejszych portretów zostały wykonane przez rysownika J.F. Hye-Hoys i utrwalone w litografii przez P. Raoux. Reprodukcje zamieszczone zostały w albumie *L'Espagne Thérésienne ou pèlerinage d'un Flamand à toutes les fondations de sainte Thérèse. A Gand et a Bruxelles chez les Carmes Dechaussés* wydanym w roku 1893. Spośród 17 klasztorów św. Teresa 11 dedykowała św. Józefowi. Należały do nich: Awila (1562), Medina (1567), Malagón (1568), Toledo (1569), Salamanka (1570), Segowia (1574), Beas (1575), Sewilla (1575), Palencia (1580), Grenada (1582) i Burgos (1582).

J. F. Hye-Hoys, del.

P. Raoux, Lith.

⑧ – Mapa podróży fundacyjnych św. Teresy od Jezusa

Reprodukcja tej mapy znajduje się także we wspomnianym wyżej albumie *L'Espagne Thérésienne* z 1893 roku.

Przedstawione wątki z ikonografii św. Teresy od Jezusa ukazują rolę sztuki w obrazowaniu danych osobowych z życia Świętej oraz bogactwo jej przeżyć mistycznych w odbiorze różnych artystów, malarzy, rzeźbiarzy, rytowników i grafików. Plastikzne ukazanie scen z życia św. Teresy od Jezusa ułatwia lekturę jej pism i przyczynia się do ich łatwiejszego poznania oraz do utrwalania ich w pamięci. Artystyczną formą zachęcają do głębszej refleksji nad swoim życiem w kontekście transcendentnych wartości życia w przyjaźni z Bogiem.

RIASSUNTO

BENIGNUS JÓZEF WANAT OCD

Esempi scelti dell'iconografia di S. Teresa di Gesù

All'inizio dell'articolo l'autore ricorda l'insegnamento della Chiesa sull'arte sacra ed il ruolo dell'iconografia nell'insegnamento delle verità della fede nella missione salvifica di Cristo. L'argomento viene sviluppato sullo sfondo dei dati biografici di S. Teresa di Gesù, maestra di vita spirituale, riformatrice dell'Ordine Carmelitano e Dottore della Chiesa. L'autore caratterizza e presenta argomenti scelti dell'iconografia agiografica, ispirati all'autobiografia della Santa ed alle descrizioni delle grazie straordinarie. Presenta, dettagliatamente, sei immagini del XVII e XVIII secolo, delle collezioni dell'Archivio della Provincia di Cracovia dell'Ordine dei Carmelitani Scalzi ed il loro programma ideologico. Alla fine aggiunge la litografia della grafica del XIX secolo, che presenta i ritratti più importanti di S. Teresa, i monasteri carmelitani fondati dalla Santa ed una mappa dei suoi viaggi durante le fondazioni.

Traduzione dal polacco Elżbieta Wrzała CHR